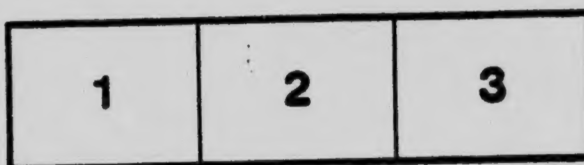
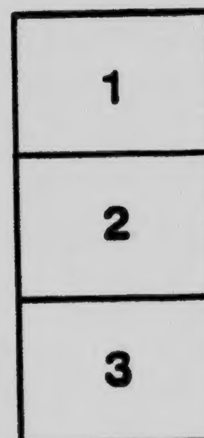
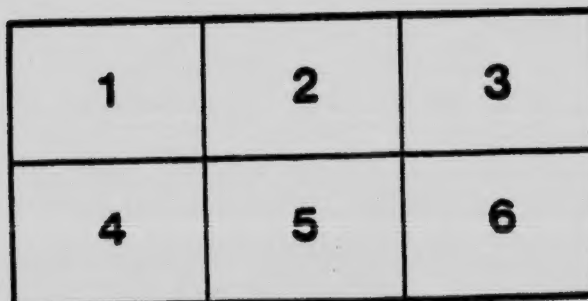

1
2
3

1
2
3

1
2
3
4
5
6

ДР. КОНСТАНТИН ЛУЧАКОВСЬКИЙ

НАЧЕРК
СТИЛЇСТИКИ, ПОЕТИКИ І РЕТОРИКИ

З ДОДАТКОМ ПРО

КРАСУ МОВИ І БУДОВУ ВІРША

ВІННІПЕҐ, МАН., 1917
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

ДР. КОНСТАНТИН ЛУЧАКОВСЬКИЙ

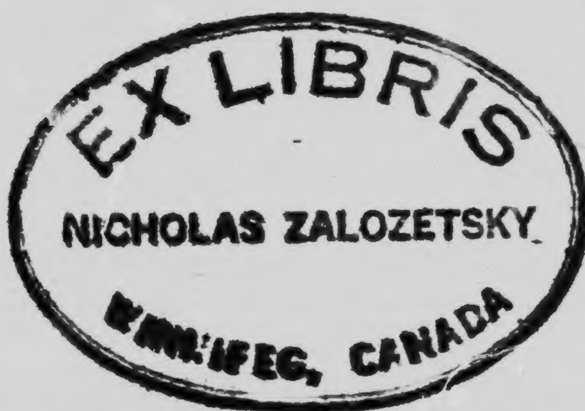
НАЧЕРК
СТИЛЇСТИКИ, ПОЕТИКИ І РЕТОРИКИ

З ДОДАТКОМ ПРО

КРАСУ МОВИ І БУДОВУ ВІРША

ВІННЇПЕҐ, МАН., 1917
УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

EX LIBRIS
NICHOLAS ZALOZETSKY
WINNIPEG, CANADA

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

— Щоби бодай вчасти задоволити потребу нашої більше читаючої публики, ми рішили передрукувати розвідку „На..рк стилїстики, поетики і реторики“, якої під сю пору не можна майже зовсім дістати. Первістно ся розвідка була зладжена, як вступна частина до читанки для пятої кляси шкіл середних в Галичині, а опісля була також видана окремою книжочкою, і з такого окремого видання з 18.. р. ми робимо отсей передрук.

Що до передруку, то зміст лишаємо без змін, замінивши хиба кілька слів, яких нинї в книжках не уживае ся, на теперішні. Пропущено також грецькі слова, щ стояли в скобках побіч деяких назв (як: метафора, прозопопея і других кілька), на чім одначе зміст найменше не тратить. Також в передмові автора пропущено кілька рядків, що відносять ся зрештою до згаданої читанки, а з самою сею розвідкою не мають нїчого спільного.

Цїлею сеї розвідки є дати читачеви бодай загальне понятє пр. ріжні роди лїтератури, що до змісту і форм вислову в белєтристичній лїтературі (а головно в поезиї), які тут називають ся загально: тропи і фіґури; а вкінци про роди прози поважної, або наукової.

Подаючи нашому більше читаючому загалови отсю розвідку ми розуміємо рівнож єї недостачі. Сю розвідку зладжено не для широкого загалу, але для шкіл, як додаток до шкільного підручника, і тому єї автор не міг мати на гадці пересїчного читача, необзнакомленого з широкою лїтературою; якому не так легко зрозумілі наукові тонкости і якому потрібно простїйшого, зрозумілїйшого виясненя. Однакож беручи загально, то перечитане єї не тілько не буде безкористним, але дасть

богато відомостий, яких читач деинде не знайде. В тім власне малаб бути еї вартість.

Ми маємо на гадці передовсім тих читачів, що не вдоволяють ся самим читанем для читаня, але раді дійстно набути певні наукові відомости. Нашою порадою для таких було би: — коли хочуть з сеї розвідки більше скористати, то не повинні вдоволяти ся одноразовим еї перечитанем, але нехай читають кілька разів, а тоді буде дві користи: а) зрозуміють труднійші місця і б) запамятають ліпше цілий зміст, а тимсамим буде він для них яснійшим. В тім власне ціла тайна шкільної (і взагалі дійсної) науки, щоби кожду річ виучувати на память. Так лише набуває ся дійстне знане.

Щоби одначе бодай вчасти доповнити деякі недостачі, або труднійші місця зробити зрозумілійшими, ми доповняємо сю розвідку від себе деякими додатками.

ВІД АВТОРА

Поминувши більші і менші розвідки наукові, є в инших літературах чимало книжок і книжочок, в котрих розбирають ся всякі питаня, відносячі ся до естетики. А вже-ж не згадуючи про Плятона і Арістотеля, Горація і Квінтиліяна, Пльотина і Льонґіна із доби старої, поминувши дальше цілий вік середний, коли то способом схолястичним от хочби тропи і фіґури пороздроблювано часом майже на атоми, то таки годі промовчати про праці естетиків, німецьких і французьких з доби нової.

Одначе ізза того, що книжочка ся призначена передовсім для школи, єї автор придержував ся найпаче дотичних книжок директора Прихніцького і професора університету Вернера; побіч того вихіснував також инші твори, особливо Гана, Ґотшаля, Лярусса, Ліона, Стремхи, Фолькмана і Вакернаґля.

Вже із отсеї коротенької згадки оказує ся наглядно, що справа стилістики, поетики і реторики приладжена в инших літературах також тим способом, як єього і школа домагає ся. Наколи отже отсій книжочці, що її споруджено виключно для школи, дечого недостає, то провини не годить ся шукати в авторі, як радше в обставині, троха висше згаданій. Але

належить надіяти ся, що отся перша проба спонукає безперечно декого з людей трудящих до приятної роботи на тім перелозї, а наслїдком спільної працї справить ся неодна недостача.

А поки що, мило менї на отсїм місци згадати вдячним словом про дд. Прухнїцького і Тисовського, що світлими радами своїми зволили мене завсїгди спомагати, про д. Франка зате, що при укладї самої Читанки зволив менї вгодити своїми цїнними перекладами, без котрих неоден взір був би недоставав. Вкінци вдячний я і д. Левицкому, інспекторови шкіл середних, за те, що маючи нагляд над друком всїх руських книжок шкільних, не щадив труду, щоб також ся книжочка відповідала всїм вимогам.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

СТИЛЇСТИКА.

§ 1. Збір всїх творів письменних і устних якогось народа називає ся лїтература. Ті твори дїлять ся на поетичні і прозові; поезия промовляє більше до фантазії і чувства, а проза до розуму. — Вираз поезія перенятий від старинних Греків, у котрих „поіейн" означало: творити, поезія: штука твореня. Вираз проза перенятий від старинних Римлян, у котрих oratio, prorsa (proversa) означало: мову просту, невязану.

§ 2. Спосіб висказуваня своїх гадок словами так в поезії як і в прозї називає ся стиль, а наука, що обнимає приписи і правила до того, називає ся стилїстика. — Вираз стиль походить від латинського слова stilus, котре означало первісно рильце, що ним писано на табличках воскових, а опісля в переноснім значіню спосіб висказуваня своїх гадок.

§ 3. Добрий і красний стиль залежить від многих условій; одні з них є конечні і необхідні, другі служать тільки до оживленя і окраси мови.

Першим услівєм стилю є, щоб мова була чиста. Мова є чиста, коли є вільна: а) від блудів граматичних; — б) від виразів і зворо-

тів, що не годять ся з духом мови. Тому треба вистерігати ся: а) слів застарілих (архаїзмів), дозволених тільки в разах виїмкових; б) слів нарічевих, уживаних тілько в деяких околицях (провінціоналїзми); — в) слів, перенятих без потреби з язиків чужих (варваризми); — і г) слів ново-утворених, що не відповідають духови мови (неольоґізми).

§ 4. Добрий стиль мусить бути ясний, пригожий і звязкий.

Стиль є ясний, коли кождий відразу гадку писателя або бесїдника легко і добре пійме. Длятого треба передовсїм добирати слів відповідних і їх належно укладати, а оминати слова незрозумілі і двозначні.

Стиль є пригожий, коли належито узглядняє, що — для чого — і для кого пише ся, або говорить ся. Звідси то походить ріжниця між стильом популярним, а науковим, історичним, а повістевим і иншими родами стилю.

Стиль є звязкий, коли річ представляє ся коротко і основно; тому треба оминати слова злишні (плєоназм) і тотожні (тавтольоґія).

§ 5. До оживленя і окраси стилю так в прозї як і в поезії служать тропи і фіґури. Троп або тропа (tropus, зворот — образ) є зворот язиковий, в котрім одно поняте заступає ся другим, щоби через те властиву гадку висказати наглядній̈ше; фіґура є незвиклий уклад слів, через котрий виражене гадки набирає більше сили. Тропи і фіґури осягають свою ціль тілько тоді, коли ужиті розумно і в міру.

§ 6. Важнійші тропи суть:

1. Порівнанє (comparatio). Порівнанє виражає подібність двох понять тим, що ставить оба понятя побіч себе і вказує спільну їх прикмету (tertium comparationis).

а) Порівнаня впроваджують ся звичайно злучниками порівнителями: — як — мов — ніби — неначе і т. п.

От-так він (Апольон) ішов, мов та ніч наступала.

Гом. Іл. 1, 46.

б) Союз порівнательний часто пропускає ся.

А там кинувсь на коня він (Ігор)
Мчить ся скільки духу;
З коня скочив, побіг вовком
К донецькому лугу;
А там соколиком ясним
Летить у тумані.

Слово о П. Іг. 15, 695.

Такі порівнаня стрічають ся особенно в язиці українськім.

в) часом оба способи порівнаня бувають получені:

Чутно голос Ярославни;
Як зозулька на зорі
Заридала, загукала
У Путивлі на стіні:
Я зозулькою далеко
По Дунаю полечу.

Слово о П. Іг. 14, 625.

г) Порівнане може бути також роэширене:

Як филя филю проганяла,
Так думка думку прошибала.

Котляревський, Ен. 2, 5.

д) Широко розведене порівнане є отсе:

А Навзикая сьпівать зачала і пішла погуляти.
Як от Дияна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайгеті широкому, чи Єримантї полюе
Диких от-тих кафанів та плохих скороногих оленів,
А біля неї кругом дочки Зевса еґідодержавця
Бавлять ся німфи-панянки. Лятонаж втїшаеть ся дуже,
Що поміж ними дочка головою і чолом найвисша,
И легко її розпізнати, хоч німфи усї дуже гарні;
Так між подругами своїми там видавалась Навзика.

Гом. Одис. 6, 101.

Такі порівнаня стрічають ся часто в епопеї Гомеровій.

Звичайно порівнує ся поняте конкретне з конкретним, як під г); але порівнує ся також конкретне з абстрактним, як під д) або абстрактне з абстрактним:

Руска пісня благовістна, гармоніййна, мила,
Пестить, любить і голубить наче сонні крила.

Кирчів, Руска пісня 1.

Порівнане в той спосіб утворене, що образ. з котрим головне поняте порівнати ся має, розведений подрібно, головне-ж поняте поставлене на кінци, називає ся притча. Таких притч є богато в св. Письмі, приміром звісна притча о сїячи.

2. Метафора (перенесене). Виражене образове кладе ся замість властивого. Метафора є

похожа на порівнанє, але ріжнить ся від него тим, що понятя порівнательного треба догадувати ся; і так:

Слуха юнак, розважає,
На матїр погляне,
Як квітина під морозом,
Єго серце вяне.

Костомарів, Ласт. 111.

є порівнанє, але зворот „Єго серце вяне” сам для себе є метафора.

Три суть звичайні роди метафори:

а) замість понятя абстрактного уживає ся конкретного:

На дворі зима лежала,
Снїг, морози, аж тріщить.

Школиченко, Б. М. 239.

Шепче вітер з осокою
Гайок зелений потемнїв.

Школиченко, Вечір, 1.

б) замість одної річи конкретної кивае ся другої, більше образової:

Так ти Верґілій, з якого
Широкі филї мовности лили ся.

Данте. Бож. Ком. Пекло, I.27,

в) понятям абстрактним приписує ся прикмети абстрактні, але їм невластиві:

А тимчасом завірюха
Стогне, свище та реве.

Школиченко, Б. М. 200.

До метафори зачисляють ся також такі образи як: „На крилах пісні” або такі як:

А між ними місяць-батько
Із зморщками на чолї
Позира на церков Божу,
Що красуєть ся в селї.

Школиченко, Б. М. 82.

Взагалї метафора уживає ся дуже часто.

а) Також прозопопея (personificatio) є метафора. Тим зворотом оживотворяє ся єства неживотні і понятя абстрактні та надає ся їм прикмет людських:

Жалкуючи в чистім поли
Трава повалилась,
І дереве аж на землю
З туги повалилось.

Слово о П. Іг. 8, 544.

б) Наколи-ж ще крім прикмет житя понятям абстрактним або єствам неживотним, приписує ся також дар мови, то тодї уособляє ся їх зовсїм, а зворот такий називає ся етопоея (sermocinatio — sermocinari, уособленє). Обома ціхами визначує ся стишок Марк. Шашкевича

Цвітка дрібная
Молила неньку
Весну раненьку:
Вволи ми волю,
Дай менї долю і т. д.

(Пор. стих Володимира Шашкевича: Раз мотилька голубила

Дуже красний взір такого тропу подає Плятон в дияльоґу п. н. Крітон. — Увязнений

Сократ велить Законам виголосити чудну бесіду (р. XII.) о обовязках зглядом вітчини; також Ціцерон послугує ся часто такими тропами, пр. в першій бесїдї против Катилїни (пр. VII.) уособляє вітчину.

в) Метафора в той спосіб розвинена, що стоять виключно самі понятя образові, під котрими треба розуміти поняте головне, називае ся алеґория (т. е. що иншого говорити, ніж думати):

А лихий Кза до Кончача
Каже, промовляє:
Коли вже наш ясний сокіл
До гнїзда лїтае,
Золоченими стрілами
Соколця ми розстріляем.

Слово о П. Іг. 17. 777.

Іноді цілий твір є алеґория — приміром звісна з історії повістка Аґріпи про живіт і члени людського тїла або Горация Ода „До корабля" I. 14.

На алеґорию можна легко перетворити порівнанє властиве, або також притчу, а то, наколи головне поняте пропустить ся.

Синекдоха є зворот, в котрім загал бере ся замість подробиці і на відворіть.

Тай почав богатий Марко,
З тим купецтвом розмовлять
Та запрошувать і далї
До господи завертать.

Добре, мовило купецтво,
Гостювати раді ми.

Школич, Б. М. 228.

І так може стояти:

а) Число єдиничне замість многого і на відворіть:

Та не стало щасте князеви слугувати,
Почали єго вороги побивати,
Війско до ноги Турок порубав.

Княгиня-Кобз. 25.

Бо вже ані вина,
Ні меди, ні оковита
Не пили ся сину!

Шевченко, Моск. Крин. 127,

б) Часть замість цілости, прикмета замість предмету і на відворіть:

На памятку тої хвилї,
Де врагів ви побідили,
Хрест оздобить вашу грудь.

Могильн., Р. В. 65, 6.

Свище буря, гай ламає,
Віття гнеть ся, аж тріщить.

Школич, Б. М. 779.

в) ґатунок (species) замість роду (genus) і на відворіть:

Хоч ранний час і року люба пора
Сей перший страх зняли з моєго серця,
Що го наніс сей пестрий зьвір — і т. д.

Дант, Б. К. Пекло I, 14, і слїд.

Коли кладе ся знамя загальне замість подробиції або цїлість замість части, тоді виска-

зує ся властиво більше, як є дійсно і через те пересаджує ся; такий троп називає ся гіперболя (пересада). Гіперболя повстає загалом тоді, коли якусь прикмету або дійство якесь представляє ся в висшій степени, як є дійсно:

Ой здавалось, як би глянув оком,
Наче гори бовваніють купи,
Купи трупів з юнаків та коней;
Затопила чорна кров все поле,
Затопила всю траву зелену.

Михайло Старицький, Кос. II. 530.

4. Метонімія (заміна). Іменник властивий заступає ся иншим іменником, що з ним стоїть в тіснійшій звязи.

Так стоїть:

а) назва місця замість того, хто і що в нїм містить ся і на відворіть.

От тоді-то була радість
Нашій Україні,
От тоді-то пішла слава
По усій чужинї.

Костомарів, Ласт. 198.

Думала іти в черниці.

Шевченко, Моск. Кр. 31.

А Максим з прийому
Пішов собі у Москалї.

Шевченко, Моск.Крин. 230.

б) назва свята або імя володїтеля замість дня або року:

Уже либонь після Покрова
Вертав ся з Дону я.

Шевченко, Моск. Кр. 90.

Sub Julio родив ся в пізних роках.
І в Римі жив за Авґуста благого.

Дант. Бож. Ком. Пекло, І. І. 24.

в) причина замість наслїдку або орудів замість зорудованого і на відворіть:

Олова вже смертна сила
Густі ряди провалила,
Як покіс мерців лежить.

Могиль. Р. В. 20, 1.

г) назва матерії замість того, що з неї зроблено:

З ним золото і срібло,
Парчі злотоглаві,
Оксамити дорогії
З собою забрали.

Слово о П. Іг. 5, 179.

д) імя посїдателя замість власности, так пр. каже Могильн. Р. В. 68, 6:

Доповнену силу свою
Булїя красила знов.

т. є. імя властителя полку стоїть замість полку самого.

е) знамя видиме (символ) замість понятя абстрактного, достоїнства, уряду, стану і т. и. і на відворіть:

Послушеньство здобить зброю,
Покріпляє сили в бою,
Запевняє нам звитязь.

Могильн. Р. В. 63, 4.

А всї народи Европи
Під его звалені стопи

Застогнали в оден час.

Могильн. Р. В. 1, 5.

О ти душе лицарська, мантуанська,
Що єї слава в сьвіті ще не вмерла!

Дант, Бож. Ком., Пекло II, 20.

Така метонімія (символіка) лучає ся дуже часто у Вергілія, в Данта; також св. Письмо викладає ся символічно в многих місцях.

5. Іронія (удаванє) є ужитє якогось вираженя в значіню противнім:

Бач, які святі та божі,
А в души думки ворожі!

Франко, Лис Микита 34, 1.

В бесіді також міміка помагає богато до властивого зрозуміня. (Від такої іронії ріжнить ся іронія Сократа).

а) Противну задачу має евфемія (говорити жичливо). Є то ужитє вираженя лагіднїйшого замість властивого, котре слухача або читателя моглоб немило вразити:

Сли би ви то в иншій цїли
В такім разї учинили,
Острий суд би на вас впав.

Могильн, Р. В. 64, 3.

б) Сюда належить також літота. Замість висказати щось впрост, добирає ся вираженя противного з переченєм; тим способом віддає ся твердженє нагляднїйше а часто лагіднїйше (евфемічно).

Він бо думав: [illegible] прибуде
У обставах не простих.

Школич, Б. М. 52.

§ 7. Фігури бувають двоякі: граматичні і реторичні: перші повстають через пропущене, повторене одного або кількох виразів, другі через степеноване, протиставлене і такі инші уставлюваня слів.

Найчастійше уживані фігури граматичні є:

1. Асиндет (безполучник) є пропущене союза сполучаючого, що мав лучити поодинокі рівнорядні части реченя, або цілі реченя:

Ліси, вода, піски зумілись,
Які се два човни пустились,
З відвагою до Тибру плить.

Котляревський, Енеїда 9, 10.

2. Полісиндет (многосполучник). Союз сполучаючий повтаряє ся при кождій рівнорядній части реченя або при кождім рівноряднім реченю.

І довго молодий кобзар-княгиня грав,
І день — і два — і три,
І каже цар турецький.

Княгиня-Кобзар 105.

Непевний був
Максим от-той, брате,
Та трудящий, роботящий
Та тихий до того;
Та ласкавий... було тобі
Ніже ані кого
Не зачепить, ніже ділом,
Ніже яким словом.

Шевченко, Моск. Крин. 292.

3. Еліпса (пропущене). Часть реченя, котрої легко догадати ся, пропускає ся. Найча-

стійше пропускає ся звязь (copula), але також инші дієслови, як: треба, хотіли:

Ану хлопці! — нам то знати,
Чи сяк чи так — ум[illegible]ти,

Могильн., Р. В. 41. 1.

І вже бубни з плечий зняли,
І капралів поскликали,
Конче бити — і сей час!

Могильн., Р. В. 58, 1.

Пропускають ся іменники також і в відмінках скісних:

Воєн кровавих не страхай ся,
А на Олімпських покладай ся.

Котляревський, Ен. 6, 6.

Сїв на свого ворон[illegible]го зараз
І майнув ним по широкім поли.

Мих. Стариц., Кос. II. 135.

Сю фіґуру можна уважати й за синекдоху,

4. Апосиопеза (замовчане). Розпочате речене уриває ся і через те гадка замовчує ся:

Жалко тілько, що нікому
Не вказав я стежки д' ньому,
Щоб по моїй смерти міг...

Франко, Лис Мик. 23, 4

Запродав душу —
І душу і тіло;
Тіло катови, а душу...

Шевченко, М. Кр. 141.

5. Повторене. Одно і те саме слово пов-

торяє ся будь-то на початку реченя, будь-то на кінци.

Коли-б ти защебетав був
Про отсї дружини.
Коли-б ти ізвив був славу
Вкруг сеї години.

Слово о П. Іг. 2, 72.

(Пор. примір на гіперболю).

Сюда належать також т. з. хіязм (chiasmus):

Дзюрчить, ллє ся вража кров річками,
Срашно глянуть, подивить ся страшно.

Михайло Старицький, Кос. П. 332.

Часом цїлї стихи повтаряють ся на кінци стрічки або на початку; таке повторенє називає ся референ.

6. Питанє для вираженя сумнїву, переченя або зворушеня:

Що шумить там, що звенить там
Рано на свитаню?
То князь Ігор полем скаче,
Полки завертає.

Слово о Пол. Іг. 8, 329.

Відповідь не конче мусить слїдувати.

7. Виклик(exclamatio) для вираженя жалю або радости, зазиву до дїла і т. и.

Гурра хлопцї! загреміло,
В імя Боже, лише сьміло!

Могильн. Р. В. 17, 1.

Біда, вам грішні души!
Не сподїйтесь більш побачить небо!
Я вас перевезу на другий берег

У тьму кромішню, у поломінь та холод.
А ти, що там, жива людино?!

Дант, Бож. Ком., Пекло III. 27.

8. Апострофа (зазив) де поет, або бесідник звертає ся до особи (все одно, чи присутної чи неприсутної) або також до річи уособленої (оживотвореної):

О музо! віщий духу! поможіте!
О памяти, що спишеш всьо, що бачив,
З'яви ся ту в величности своїй!

Дант, Бож. Ком. Пекло, 2, 3.

Ой, ти вітре, буйний вітре!
Чого все напротив дмеш
І на легких твоїх крильцях
Стріли ханськії несеш5

Слово о П. Іг. 14, 255.

§ 8. Важнійші фіґури реторичні суть:

1. Ономатопоея. Є то узмисловлене звуків природних і тонів або також рухів і дійства за помочію звуків бесіди і ритму стихів:

Кипить, пузирить ся, гуде і сичить
В огонь буцім води хто ллє.
У верх шумовинє під небо летить,
І филю за филею бє.
Шумлять і лютують филясті гори,
Мов море родить хоче друге ще море.

Шілер-Білило, Нурець, строфа 6.

2. Парономазия. Слова такі самі або подібні ставлять ся побіч себе, часом в значіню троха відмінним:

Біда по деревах не ходить,
І хто-ж еї не скоштував?
Біда біду, говорять, родить,
Біда для нас — судьби устав!

Котляревський, Ен. 1, 1.

За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

Франко, Лис Мик. 2, 4.

Ся фіґура називає ся також іграшка словами.

3. Антитеза (протиставлене). Два понятя, льоґічно собі противні, ставляють ся рівнорядно:

То не буря в степ широкий
Соколів промчала,
То на Дон великий тягне
Чорних галок хмара.

Широко розведена антитеза єсть у Могильницького, Русин Вояк.

Антитезу творять також отсї фіґури:

а) Оксимора. Два противні понятя зливають ся в одно:

О, чи ще коли ввиджу свій кутик родинний,
Нужденну сю землянку з кришею з дернини
І те біднее поле — всї мої достатки?!

Верґілїй-Шух., Тіт. і Мел. 87.

А купець — дивитись страшно —
Зблїд увесь і жив-не-жив.

Школ., Б. М. 610.

б) Парадокса (несподіванка). Після попередної гадки належало сподівати ся чогось иншого:

І що тепер йому почати?
Подумавши, перехрестивсь
Тай знов пішов у наймити
Голодні злидні годувати.

Шевченко, Моск. Крин. 4, 172.

4. Степеноване. При вичислюваню виразів поступає ся від понятя слабшого до сильнійшого, або на відворіть:

Тиждень — місяць — рік проходить,
Так хлопяти-й слід пропав.

Школ., Б. М. 410.

Гомонить все лицарство завзяте,
Тупотять ворожі коні,
Сльози ронють матери та сестри
Стоять смутні та ламають руки.

Михайло Старицький Кос. П. 18,

5. Інверзия (inversio — invertere, переставленє). Слова, до себе приналежні, переставляють ся.

Січуть Турків, в пень рубають вражих.

Михайло Старицький, Кос. П. 330.

§ 9. Вже з наведених примірів слїдно, що це у всїх виявляє ся виключно той троп, або тота фіґура, про котрі говорить ся. Дуже часто лучає ся, що сходять ся разом два тропи. або дві фіґури, або також тропи з фіґурами. В поезиї діє ся до знаку так, як приміром в маляр-

стві; а як маляр в своїй штуці орудує артистично всїлякими фарбами, щоб витворити гармонїйну цїлість, так добирає і укладає також поет все те, що красне і благородне, щоби твором своїм викликати сильнїйше враженє та відтворити наглянїйший образ.

Так примїром:

а) порівнанє і метафора разом ужиті в тім місци:

Ніч. На небі нї хмарини;
Тихо, любо, як в раю,
Сяють тільки зірки-очи
У небесному краю.
То одна однїй всьміхнеть ся,
То по небу пробіжить,
То промінєм потихенько
Раз-за-разом миготить.

Школ. Б. М. 69.

б) Метонїмія і порівнанє слїдні в тім місци:

О, постогнеш, руска земле:
Помянувши давний час
І князїв великодушних,
Що були тодї у нас.
Володимира старого,
Що як сонце в небесах
Прикувать було не можно
Там на київських горах.

Слово о П. Іг. 13, 594.

в) алєґорию а заразом евфемию бачимо в тім місци:

Одвічає князь старійший:
Чесная вдовице!
Оженив ся син твій милий;
Взяв собі дівицю
Нарядную, богатую
З многими скарбами;
Коса її шовковая
Убрана сьвітлами;
Горда, пишна — роботою
Ручок не потомить,
Навіть князю старійшому
Голови не склонить.

Костомарів, Ласт. 243.

г) зачинає ся порівнанем, переходить в полісиндет, зазначує ся гіперболею, а кінчить ся знов порівнанем отсе місце:

Як гроза, там він мечами прогремів
І могучими полками страх навів,
І на землю половецьку наступив;
Там і гори і яруги він зрівнав,
Там і ріки і озера замутив,
А потоки і болота ізсушив,
І як вихор на Кобяка налетів.

Слово о П. Іг. 10, 412.

д) порівнаня, метафора, прозопопея, апострофа і асиндети разом гарно ужиті в „Весніві" Маркіяна Шашкевича.

§ 10. Крім тих тропів і фіґур, що стиль прозовий і поетичний роблять наглянійшим і його оживляють та окрашають, є ще цілий ряд инших правил, що їх учить складня; є ще-

також правила, з котрих одні відносять ся переважно до прози, другі вже виключно до поезії, а всї вони заміщені в граматиці. В обсяг тих послїдних входить передовсїм наука о стихотворі; сюда належить наука о основі і будові поодиноких стихів та правила будови строф. А як є ріжнородні стихи під оглядом довготи і ритму, так також спосіб будови строф буває ріжнородний.

РОЗДЇЛ ДРУГИЙ

ПОЕТИКА.

§ 11. Наука о штуках красних, о їх єстві, родах і вражіню, яке вони справляють, називає ся естетика. До штук красних зачисляє ся також поезия, котра за помочею мови дїлає на нашу фантазию і на наші чувства; а наука о єстві поезиї і її родах називає ся поетика.

Звичайно дїлимо поезию на три головні роди: на поезию епічну, лїричну і драматичну (епіка, лїрика, драмат), а кождий з тих родів дїлить ся знов на осібні ґатунки. Одначе не завсїгди і не кождий твір заховує щиру цїху того рода, до котрого зачисляє ся; через те виходять твори мішанї, як між иншими бувають твори епічно-лїричні і лїрично-епічні.

І. ПОЕЗІЯ ЕПІЧНА.

§ 12. Поезия епічна обнимає оповіданя, пе-

реказн, казки і т. и., що переходять з уст до уст. Назва походить від грецького виразу епос т. є. (живе) слово; проте головна задача поезиї епічної є оповідати, а головна її ціха є т. зв. обєктивність, т. є. поет оповідає виключно тілько про сам предмет, а не домішуе нїгде всласного осуду; тимто діє ся, що поета епічного навіть не знати поза подіями, про котрі оповідае.

Предмет оповіданя належить до минувшости, і то звичайно до минувшости дуже давної; поет оповідає спокійно, щоб можна легко собі відтворити живий образ осіб і подій, про котрі оповідае.

§ 13. Найважнійший рід поезиї епічної є епопея. Є то поетичне, завсїгди тілько в стихах уложене оповідане події дуже важної і обемистої, в котрій живо з'ображаесь жите і буте цілого народа або хочби лиш одної значнійшої лике богацтво подробиць, відкривае важнійші сло осіб дїлаючих, до котрих вяже ся знов веке богацтво подробиць, відкривае важнійші сторони житя публичного і приватного, ріжні звичаї і обичаї, стани і заводи, занятя і ігрища, характери і вдачу осіб, ріжні змаганя і прямованя.

Поет оповідає подію головну не тілько спокійно, але також поволи і любить задержувати ся довше при якійсь важнійшій подробиці. Часто знов збочує від заложеної мети, щоб оповісти якусь пригоду менше важну або описати річ, що неначе не стоїть в тїсній звя-

зи з подією головною; такі втручені оповідання і описи називають ся епізоди.

Позаяк в епопеї єсть дуже богато ріжнородних подробиць, то єдність цілости увидатнює ся найліпше в одній головній особі — богатиря, героя. Довкола богатиря скупляють ся прочі ділаючі особи, будьто помагаючи йому в прямованю до цілн, будьто перешкаджаючи.

Найдавнійші епіки впроваджували до своїх творів сьвіт богів (мітольоґія), пізнійші послугували ся оживотвореними силами надприродними, як духами і опирами, новійші олицетворяли чесноти і проступки.

§. 14. Розріжняємо епопею народну і штучну. Предметом епопеї народної (людової) бувають лицарські перекази народу, звеличані через поетів, нині нам незнаних. Такі епопеї повставали через довший час, поволи і в той спосіб, шо поодинокі їх части складали ся в осібні пісні, котрі лучили ся опісля в цілість. (В такий спосіб повстали також наші думи історичні).

В літературі всесвітній є небогато епопей народних. До найважнійших належать: дві старо-індийські Магабарата і Рамаяна; дві грецькі Ілїяда і Одисея; дві німецькі Нібелюнґи і Кудрун, нарешті одна перська Чахнамех. Крім того мають ріжні народи поменші пісні лицарські, котрі не представляють образу цілого житя народного якоїсь доби, але тілько деякі важнійші хвилї. Такі суть приміром

середновічні співи о Кароли Великім і його палядинах, о Роляндї, о короли Артусї і лицарях круглого стола, о св. Ґралю, о Цидї, руське Слово о Полку Ігоря; вкінци сербські пісні лицарські о царю Лазарю і о битві на Косовім поли. Декотрі з тих творів бувають приписувані авторам під ріжними назвами, як: Трубадури, Мінензенґери, Барди, Скальвади, а у нас: Бояни, Бандуристи, Перебендї, Кобзарі.

§. 15. Твори епічні, котрих автори суть по імени знані, зачисляють ся до епопеї штучної. Епопея штучна послугує ся вправдї такими самими средствами, як епопея народна, але в еї предметї є більше ріжнородности, хоч він не взятий з так далекої і замерклої минувшости, як предмет епопеї народної. Заходять ще инші ріжницї між епопеєю народною а епопеєю штучною. Там представляє ся річ цїлком природно, ту дає ся добачити змагане поета, щоби цїлість удержати способом штучним; там перемагає наївність, ту артизм; там нарід в своїй простодушности вірить у всякі божества, ту послугує ся поет тілько денеде силами надприродними; там лицарі самі собою представляють ся великими, ту ґеній поета в сполученю з фантазією творить їх такими. Но оба роди епопеї побіч обєктивности мають й спільне те, що у обох занята більше фантазія чим розум.

Відповідно до ріжнородности предмету, який автори епопей штучних до своїх творів вихісновують, число епопей штучних є більше

між епопей народних, а з огляду на зміст розріжняємо ось-такі епопеї штучні:

а) Епос лицарський (героїчний), в котрім поет звеличує якусь одну важну подію історичну. До штучного епосу лицарського зачисляють ся: Верґілія Енеїда, Каменса Люзияда, Козьмяна Степан Чарнецький і инші; в літературі руській перша проба Дідицького Буй Тур Всеволод.

б) Епос романтичний. В тім епосї описують поети пригоди дійсні або видумані про лицарів з віків середних, головно народів романських. Сюда належать між иншими: Аріоста Божевільний Орлянд, Тасса Висвободжений Єрусалим, Вольфрама з Ешенбаху Паршіваль і Вілянда Оберон.

в) Епос релїґійний. Предмет взятий із св. Письма або з науки церкви Христової. Таким є Данта Божественна Комедия, Мільтона Утрачений Рай, Кльопштока Месияда; в літературі руській перша проба Могильницького Скит Манявський.

г) Епос ідилїчний. Поет описує сцени з житя мійського або сїльського (ідилїчного) невеличкого кружка людей, що не мішають ся в справи всесвітні. Таким є Ґетого Герман і Доротея (епос горожанський) і Міцкевича Пан Тадей (епос шляхотський).

д) Епос комічний (шуточний). Поет добирає предмет маловажний і через те, що поважно його представляє, надає свому творови ціху комічну; або знов на відворіть, предмет

поважний представляє ся шуточно, як се зробив Котляревський з Енеїдою Верґілія.

е) Епос зьвіринний. Замість людий виступають в тім епосї зьвірята. Властиво є то осібний рід епосу комічного, як Ґетоґе Райнеке, в перерібцї Франка Лис Микита.

§ 16 Всї доси вичислені роди епопеї мають зверхню форму поетичну, отже суть писані стихом. Але суть того рода твори, писані прозою; загальна назва для них є, повість.

Як в епопеї так само в повісти представляє ся образ житя суспільного в якійсь добі; як там, так і ту скуплює ся увага читателя коло одної особи головної (герой або героїня) тим, що розповідає ся про єї житє і судьбу. Також в повісти представляє ся героя в відносинах до инших осіб, котрі йому так само в його змаганях будьто помагають, будьто перешкаджають. Отже головна ріжниця залежить тілько в формі зверхній; через те виходить також ся ріжниця внутрішня, що епопея більше ідеалїзує, а повість держить читателя в дійсности.

В літературах всесвітних повість називає ся також роман. Назва роман перенята від Французів і походить з віку VI. по Христї. Словом тим називаємо язик народний (lingua romana), змішаний з язика латинського і цельтийського, котрим говорено в полудневій Европі до віку XI. включно. Назву язика перенесено відтак на означенє творів, в тім язицї писаних.

Як богате є жите людське в ріжні події і пригоди, так велике є також число повістей, а в віці XIX. повість дуже розповсюднила ся. З огляду на зміст розріжняють ся отсі що важнійші роди повістей:

а) Повість історична. Коло одної особи головної скупляють ся події історичні якоїсь доби, а події ті опирають ся на тлї історичнім. Сюда належить повість культурно-історична. В нїй оповідає ся способом принадним про стан і поступ просьвіти якогось народа.

б) Повість фільозофічна. Автор висказує свої погляди на релїгію і фільозофію, на науку і штуку.

в) Повість суспільна. Автор розповідає про відносини з житя суспільного, звичайно з сучасности.

Рідко лучає ся, щоб котрий небудь з тих творів заховав щиру цїху свого рода; по найбільшій части переплїтає ся одні другими, передовсїм твори під б) і в). Посеред стилю повістевого стрічають ся часто також описи. — Що до способу представленя, яким автор послугує ся, розріжняють ся повісти поважні і шуточні.

г) До повістий шуточних зачисляє ся повість комічна.

§. 17. Повість меншого обєму називає ся оповіданє, а до оповідань зачисляють ся також дрібні повістки, обняті в лїтературі нашій загальною назвою казки, все одно, чи поетичні чи прозові.

а) В літературі всесвітній дрібні оповіданя прозові називають ся також новелі (з італійського: la novella щось нового). Автор оповідає тілько про одну якусь не дуже важну, але цікаву пригоду з житя суспільного, що недавно склала ся. — Новелю впровадив до літератури всесвітної Бокачийо (Boccaccio, 1313—1375).

б) Також байка (баяти — баснь, fari — fabula) належить сюда. Світ дійсний і уроений, світ природний і надприродний подае предмет до байки. Позірно буцім-то тілько для дітей призначена, містить байка нераз глубоку гадку, що може розцікавити також старшого. Побіч байки в прозї є ще й байка в поезиї. —Байка сягає дуже давних часів, бо аж до славного байкара грецького Езопа, що жив на 500 літ п. Хр.

§ 18. До поменших родів поезиї епічної належать думи історичні і повість поетична.

а) Думи історічні зберегли ціху епопеї народної, бо і повстали таким самим способом і так само переходили устним переказом з роду в рід. Руські думи історичні разом з декотрими иншими творами устними представляють частину давного епосу про минувші часи лицарські, а ріжнять ся від епопеї хиба тим, що обнимають тілько одну якусь важнійшу подію і через те суть менші обемом, та що мають деколи вже настрій лїричний; задля сеї остатної ціхи зачисляе ся їх вже радше до поезиї мішаної.

В літературі Українській є дуже богато дум історичних.

б) Повість поетична представляє вже більшу ріжнородність, бо побіч подій історичних стрічає ся події з житя суспільного, а деколи навіть пригоди видумані через самого поета. Побіч основи епічної дасть ся добачити також ціха лірична, бо зпосеред обєктивности в представленю пробивають ся нераз власні погляди поета. Крім того також формою зверхною ріжнить ся деколи повість поетична від епопеї, бо в повісти поетичній стрічає ся вже строфи з ріжною будовою, передовсім т. з. станци — навіть втручені поменші поеми(баляди), що самі для себе творять цілість.

Повість поетичну впровадив до літератури всесвітної Байрон (Byron, 1788—1824), а по Байроні знайшла она численних представителів у всіх літературах. — До найзначнійших повістей поетичних зачисляють ся між иншими Шевченка: Наймичка і Москалева Криниця, а в літературі польскій Міцкевича (1798—1855) Ґражина і Конрад Валленрод, Мальчевського (1793—1826) Мария (Повість українська), Словацького (1809—1849) Іван Білецкий і Батько Заджумлених (перевів на язик укр. Верхратський), Ґощинського (1803—1876) Замок Канівський та богато инших.

в) З повістею поетичною стоїть в тісній звязи ще оден рід оповідань поетичних, що в літературі нашій побіч загальної назви

казок мають також назву билин або билиць. Предмет таких билиць є менше важний, взятий або з житя військового, як Могильницького Русин Вояк, або з оповіданя народу, як Костомарова Ластівка, з житя родинного, як Школиченка Богатий Марко — ся послїдна вже з цїхою легенди — і богато инших. — В літературі польській до найзначнійших билиць зачисляють ся Сирокомлї (1823—1862) Старі ворота, Поля (1807—1872) Пригоди Венедикта Винніцкого і богато инших. Они називають ся ґавенди (gawędy — gawędzić).

§ 19. Поезию епічну замикає поезія хутірна або іділя (від грецького слова ейділлїон: образок). — Сумирні і щасливі пригоди з житя сільського, первісно з житя скотарського, зображені простим і принадним способом. дають багато предмету до ідилї.

Батьком ідилї є грецький поет Теокріт (около р. 280. п. Хр.); його наслїдував римський поет Верґілій. На творах тих поетів відродила ся поезия хутірна в віках XVI—XVIII.; она переняла навіть дияльоґічну форму зверхну. В віці XIX. почала ідиля самостійно розвивати ся. Побіч ідилї в поезиї є також ідиля в прозї, як пр. Кулїша Орися. — В найновійшій добі зачисляють ся до поезиї хутірної також инші дрібні твори поетичні, з цїхою переважно лїричною, що з'ображають ріжні поменші образки з житя сїльського.

Позаяк в думах історичних, повістях поетичних, билицях та ідилях прикмети епічні змішані з признаками лїричними, тому зачи-

сляе-ся їх до поезиї мішаної; они творять т. з. поезию епічно-ліричну.

ПОЕЗІЯ ЛІРИЧНА.

§ 20. Твори, в котрих поет співає те, чим грудь його перенята і що душа його чувствуе зачисляють ся до поезії ліричної або лірики. — Назва лірика походить від пятиструнного інструменту грецького, ліри, бо старинні Греки співали первісно твори того роду в супроводі ліри; відтак обнято тою назвою всілякі пісні, що їх співано в супроводі також инших інструментів, опісля без супроводу, врешті твори, що їх не співано зовсім, а тільки читано або виголошувано. — Наколи се виголошуванє діє ся з памяти, тоді називає ся деклямація. — Є три головні услівя доброї деклямації. а) Декляматор мусить в и у ч и т и ся твір на память, так щоби анї одного слова не то що не пропустив, але навіть зле не виголосив; — б) декляматор мусить відчути те, що поет відчував, і відповідно до того чутя приноровити виголошуванє, то є, він мусить уміти голос модулювати; — врешті в) до удачного відданя деклямації причиняють ся ще й рухи фізичні і наслідуванє (гестикуляція і міміка). — Ті услівя суть дуже потрібні також при удаваню дійства в поезії драматичній, а по части в бесідах і проповідях.

Одначе поет ліричний співає не тілько те, що сам з власного вдовхновеня в своїм внутрі почуває, він переймає також враження від у-

сього красного і величного, що його окружає і посеред чого він жиє; але вражіня ті мусять поета тронути до живого, вони мусять в його душі перетворити ся на його власність. Отже властива ціха поезії лїричної є так зв. субективність, то є, поет лїричний співає тілько власні чувства, і се є головна ріжниця, яка заходить між поезією лїричною, а поезією епічною.

Но круг вражінь розширює ся, наколи поет не обмежує ся на самі чувства, все одно, чи безпосередні чи посередні, але наколи засновує свій твір ще й на тім, о чім мислить, і над чим думає. Тому ділить ся поезія лїрична на лїрику народну і на лїрику штучну (артистичну). До лїрики народної зачисляють головно піснї, думи і піснї історичні, казки (поетичні і прозові) пословиції і загадки. Поезія народна є дуже важна тому, що в ній пробиває ся ціла вдача народа і його світогляд, бо все те, що нарід відчуває і о чім думає, складає він сам собі в своїх піснях, думах, казках і пословицях.

Нарід український любує ся передовсім в піснях; піснями опроваджує майже кожду важнїйшу пригоду свого житя суспільного і родинного, і відси то походить таке превелике богатство пісень народних.

Піснї дадуть ся поділити на отсї важнїйші ґатунки:

а) Піснї релїгійні і обрядові, б) піснї суспільні і родинні. До релїгійних зачисляють ся відпустові, покутні і страстні, а до обрядових: коляди, щедрівки, гаґілки, веснянки, піснї купальні і русальні. До пісень суспільних

зачисляють ся: ладканя, пісні обжинкові, скотарські, чумацькі, вечерничні, військові (рекрутські), коломийки, козачки, шумки, дрібушки і чабарашки. Декотрі з тих пісень визначують ся ще і признакою любовною; тоді називають ся еротичні.

Народні пословиці, приказки і загадки належить зачислити до лїрики умної, а властиво до поезії епіґраматичної.

Поезія народна дуже важна також під оглядом язиковим — се справді скарбниця невичерпана.

§ 22. До лїрики штучної зачисляють ся всї ті твори лїричні, котрі створили поети по імени звісні і то після певних правил вже вироблених або й штучно вишукуваних. — Деякі пісні артистичні переняв нарід і співає їх, неначе-б він сам їх утворив; але суть також пісні артистичні, що їх поети на свій лад перетворили з пісень народних.

Позаяк поет лїричний може мати богато предмету до своїх пісень, позаяк дальше його живо обходить світ небесний і надземний, цїлий світ туземний і все те, що в тім світї живе, цїла природа в своїй величности і зі всїми своїми найріжнороднїйшими зявищами, цїла людскість зі змаганями і прямованями, добрими і злими норовами, цїла минувшість, пребогата в більші і менші пригоди публичні і приватні — то і обєм поезії лїричної є вельми дуже просторий. Через все те склало ся, що поезія лїрична дуже ублагороднює, бо вона впливає не тілько на чувство чоловіка, але також на

його розум, одним словом на него цілого.

Із огляду на велику ріжнородність предмету лірики чувственної можна її поділити на отсї важнійші роди: піснї, сонети, оди, гимни, псальми і елеґії. Лїрика же умна дасть ся поділити на: сатири і листи (поетичні); сюда належить і поезія епіґраматична, на котру складають ся головно пословиці, епіґрами в тіснійшім значіню і инші дрібненькі твори лїричні, що містять в собі якусь одну гадку, все одно чи поважну, чи шутливу.

Сї всї твори складають ся на лїрику щиру, бо вони заховують щиру ціху лїричну будь то під оглядом субєктивности, будьто що до форми зверхної. Суть ще твори лїричні, що побіч прикмет лїричних мають також будьто внутрішні будьто зверхні признаки епіки; сї зачисляють ся до лїрики мішаної. Сюди належать: піснї описові, піснї історичні, баляди, леґенди і байки; се суть твори лїрично-епічні, бо в них перемагають прикмети лїрики..

З поезії народної належать до творів лїрично-епічних кім пісень історичних також поменші думи історичні; декотрі казки поетичні намагають до творів епічно-лїричних, але казки прозові належать до поезії епічної.

§ 23. Ґатунки лїрики чувственної.

а) Пісня (піти — співати) в ширшім понятю означає твір лїрики чувственної, що визначує ся ритмічим укладом вірша — рим не є конечний, а старинні поети навіть не знали риму — а при тім також метричною будовою строф. Через те декотрі з тих творів надають ся також до співу, хоч знова з другої

сторони не всї твори лїричні мусять мати прикмету співну. Піснї в честь богів, що в них пробивало ся сильне зворушенє чувства, звали ся дітирамби. В новожитній лїрицї можна зачислити між дітирамби піснї, в котрих виспівана або необмежена радість, або смуток доведений до розпуки. Піснями називають ся врештї також поодинокі части більших творів поетичних, передовсїм епопеї.

б) До пісень найвідповіднїйше зачислити сонет. — Є то дрібний твір лїричний, що визначує ся сталою формою, зверхною із 14 стихів, подїлених на 2 частини; перших вісїм стихів уложені в чвірню, а останні 6 в трійню. Частина перша римує ся звичайно після формулки: абба, або також римують ся вірші 1., 4., 5., 8 і 2., 3., 6., 7.; частина 2. може мати 2 або три рими довільно дібрані. — Сонет містить одно чувство або одну гадку (рефлексия), живо і ярко висказану. — Батьком сонети є Петрарка (1304—1374); опісля в в. XVI. стали поети частїйше писати сонети, а в новій добі сонет дуже розповсюднив ся. — Дуже гарні є „Сонети кримські" Міцкевича, а Ґарчинський (1809—1833) написав красні Сонети воєнні. У нас перший став писати сонети Маркиян Шашкевич, а тепер вони значно розповсюднені.

в) Ода, се є пісня ріжного обєму, як конечно о однаковій будові строф, що одушевленим змістом прославляє вітчину і природу володїтелїв, лицарів і мужів знатних — у старинних Греків і Римлян також богів; в послїднїй одї стрічає ся такий подїл строф, який

буває в частях лїричних драми грецької.

Ода є дуже а дуже давна, бо вже грецькі поети Піндар, Алькай і Сапфо, що жили на 500 лїт до Хр., писали знамениті оди; між поетами римськими вславив ся одами Гораций. Ода перетревала вік середний, а навіть в перших столїтях віку нового було ще богато поетів, що писали оди, і то в язицї латинськім. Так між иншими вславив ся Сарбєвський (1595—1640), що то його названо „польським Ґорацийом". До найвеличавійших од належить Міцкевича Ода до молодости і Словацького Ода до свободи.

В лїтературі нїмецькій передовсїм Кльопшток (1724—1809) писав дуже поважні оди патріотичні. — В лїтературі український є також досить богато од, особливо принагідних.

Поважна ода, перероблена шутливо, називає ся пародия.

г) Більша і поважнійша пісня старинних поетів грецьких, співана майже тілько в честь богів, звала ся гимн. — Ту саму цїху мають також гимни новітні, але вони звеличують ще й вітчину або володїтеля і співають ся звичайно в церкві або при инших нагодах торжественних як „Тебе Бога хвалим" і „Ще не вмерла".

д) Псальма називає ся пісня змісту релїґiйного в Старім Завітї, а також пісні єврейські, укладані Давидом і иншими, числом CL. Зміст псальм звичайно тужливий, сумний і печальний, форма же зверхна неконечно строфова, а переважно навіть прозова. Є то отже головний взір поезії в прозї, як псальми Руслана

і (декотрі псальми) Красїнського (1812—1859). Новітні поети перекладають псальми Давидові в формі поетичній.

В звязи з тими піснями стоять піснї релїгійні; вони містять просьбу або подяку, а декотрі повстають через перерібку.

ж) Елеґія твір лїричний (деколи лїрично-епічний) у старинних Греків і Римлян, укладаний первісно **дістихом (двовірш)**, так що гексаметр міняє ся з пентаметром; а часом писано **елеґії** в ріжних метрах.

Зміст тих творів буває ріжний головно патріотичний і еротичний, але також принагідний, особливо при пращаню; ціха **же** їх **сумна.** — Сю послїдну ціху носять новітнї елеґії; в них висказує ся смуток, жаль і туга по стратї дорогої особи або з нагоди сумного обходу. Крім того є в лїтературі українській рід поезії лїричної, що в нім поети висказують тожсамо тугу, часом навіть і негодоване або бодай невдоволенє; твори ті називають ся думки. Часто між тими думками а піснями під а) буває дуже ніжна ріжниця.

Виключно в лїтературі польській є ще осібний ґатунок пісень, що називають ся трени, їх написав Іван Кохановський (1530—1584) по смерти улюбленої своєї донечки Уршульки.

До елеґій зачисляють ся також а) т. з. неній, т. є. піснї жалібні, співані в часї похоронів римських і б) Овідія Листи героїнь.

§ 24. Ґатунки лїрики умної.

а) Сатира, після загально принятого способу поясненя, з лат. satura, роз. lanx, т. є миска з ріж

народними овочами які старі Римляни приносили в жертві в честь Бакха, підчас торжества осінного; відтак перенесено сю назву на твори лірики умної, саме тому, що вони були ріжнородного змісту. Опісля називано так тілько твори, в котрих докорювано людям за їх блуди і хиби, щоб їх через те напутити на добру дорогу.

Сатиру управляли найпаче поети римські, а між ними вславили ся особливо Люцилій і Горацийй сатирою обєктивною, Ювеналь і Перзий сатирою субєктивною. Подіб. ріжниця заходить між польськими сатириками Красїцким (1735—1801) і Нарушевичом (1733—1796) з одної сторони, а Трембецьким (1725—1812) і Венґерським (1755—1787) з другої. Ще перед ними писали сатири Опалїнський (1610—1656) і Кльонович (1545—1602). — Знатне місце яко сатирик занимає в лїтературі французькій Боальо (1626—1711). — В лїтературі німецькій уважають ся за значнійших сатириків Гайне (1799—1848) і Сафір (1795—1858), хоч сей послїдний є властиво творцем т. з. лїтератури гумористичної (смішливої, шутливої).

Ціль і задача сатири є після Горация "ridendo dicere verum", се значить: говорити праву шутливо і нікого не обиджати лично. На коли-ж на отсе правило не зважає ся, тоді сатира виходить на пашквіль (італь. pasquilla) або навіть на памфлєт (з анґлїйського). — Твори сього роду в старій лїтературі грецькій, змісту не то що злосливого і докірливого, але радше злобного і зїдливого називали ся ямби

а їх автори називали ся ямбоґрафи (Мошус, Біон).

б) З сатирою стоїть в звязи лист (поетичний), введений до літератури римської через Горация. Автор назвав листи і сатири розмовами, тому, що легким способом, наближенем до (щоденної) розмови, розповідае ся в них про річи не дуже важні. В однім і другім случаю заложив собі поет читателя поучувати; задля тої ціхи, переважно поучаючої, називають деколи сей ґатунок поезії поезією дидактичною. Сюди належать також такі твори, в котрих ся ціль осягае ся способом більше веселим, або навіть смішливим, се т. з. сміховинки. — Натомість прикмету поважну і сумовиту мають твори лірично з доби новійшої, в котрих поет звертае ся з далекої чужини до осіб дорогих та рідні. Так само як думки і сих листів нераз годі відріжнити від пісень ліричних.

в) Поезія епіґраматична.

Епіґрам первісно властиво напись на нагробниках і могилах, статуях і різьбах, в кількох стихах, звичайно двостих. Опісля обнято тою назвою всю дрібнїйшу поезію, що коротко і ядренно виражала якусь гадку поучаючу, пословицю або ґному змісту не тілько дотепного, але злосливого; також стишки на память писані і місця з поетів, що їх можна загально приноровити (loci communes — золоті слова), загадки народні і артистичні, т. з. акростихи, паліндроми, льоґоґрифи, ребуси, шаради і ксенії, і т. и.

§ 25. Ґатунки поезії лірично-епічної

а) Піснї описові. Є то менші, або більші твори, в котрих добачає ся не так чувство поета, як радше предмет, що на нім чувство поета спочило. Образи з природи з горами і морями, вітчина з дорогими памятками і прегарними видами, ріжні краї сторонські, котрі поет звиджував, , принадні сцени з житя людий подають обємистий предмет для поезії описової. — Піснї описові в поезії, се неначе краєвиди в малярстві.

б) Баляда (з італ. la ballata) — первісно невеличкий твір ліричний, заснований переважно на переказах народних; опісля названо так піснї народні аґлійські і шкотські, змісту чудного і уроеного (фантастичного). — А ли твори сї в віцї XVIII. зібрано і видано, подобали ся вони також поетам инших народів і від тодї почала баляда чимраз більше розповсюднювати ся.

Баляда є то властиво повістка поетична в строгій будові метрично-ритмічній і строфовій, проте часто до співу або під музику пригожа. Побіч пригоди дійсної або видуманої достерігає ся також чувство, або рефлексию поета. Духи або сили природні або надприродні і таке инше, надають балядї прикмети таінственної.

в) Думи історичні. В них співає ся, або й оповідає ся про якусь одну подію історичну, або прославляє ся лицарськість якоїсь важнїйшої особи історичної.

г) Міти і леґенди виріжнюють ся тілько

предметом поетичного оповіданя; тамті запожичають ся річами з доби перед історичної (мітичної) Греків і Римляни, сї послугують ся святим Письмом, або подіями з житя Святих; там ті укривають в собі якусь моральну науку, в сих вона висказана явно.

д) Байка поетична виріжнює ся від байки прозової тілько формою зверхною; а через те, що байка послугує ся по більшій части зьвірятами (хоч не виключно), наближує ся вона до епосу звіринного. Алеґория є головною ціхою байки.

е) Поезія в прозї і проза в поезії. Деякі твори поетичні зачисляють ся до поезії тілько формою зверхною, бо змістом своїм вони похожі на прозу; противно знова бувають твори прозові цілі або частинами такі, що хоч вони формою зверхною похожі зівсїм на прозу, так змістом своїм вони суть наскрізь поетичні.

III. ПОЕЗІЯ ДРАМАТИЧНА.

§ 26. Драма є третий і послїдний головний рід поезії. Поет вистачує подію історичну або суспільну перед очи зрітелїв; заразом випроваджує особи і замість щоб він сам мав оповідати про сю подію, велить він тим особам її так виконувати, неначеб ся подія під ту пору і перед очима зрітелїв справдї діяла ся (драматична іллюзія — illusio — illudere).

Саме в тих услівях лежить головна ріжниця, яка заходить між поезією драматичною а

поезією епічною і лїричною, хоч драма лучить в собі основні цїхи епіки і лїрики.

Після того, яку подію і як її вистачує ся, та як вона кінчить ся, розріжнює ся головно траґедія, комедія, і драма (в тїснїйшім значіню).

1. Траґедія означала первісно поважну пісню, яку співано при торжествах в честь Дионїза, при чім йому жертвовано кізла, себто тому, що козел робив шкоду при винній лозї (Opferbock — kozioł ofiarny). На тих поважних, релїгійних торжествах народних заснувала ся драматична штука грецька, а назвою „траґедія" означувано твори драматичні без огляду на те, чи герой (героїня) побіджав і виходив цїло, чи в боротьбі з противником упадав і гинув.

В нинїшнім понятю розуміє ся під траґедією твір штуки драматичної, що кінчить ся сумно (траґічно).

2. Комедія називала ся рівнож пісня в честь Дионїза, але вже пісня весела і дотепна, а навіть псотлива і докірлива.

На основі того веселого торжества заснувала ся весела штука драматична грецька, перенявши назву від пісні. Назва ся задержала ся аж дотепер для найменованя творів драматичних, в котрих способом веселим і шутливим, дотепним або навіть і зїдливим картає ся погані норови і навички, блуди і хиби або цїлої суспільности або тільки одної особи; однак в особі тій представляє ся бодай якесь товари-

ство, що хорує на такі хиби.

Задля сеї ціхи є деяка східність між комедією і сатирою а навіть епосом комічним.

3. Драмою тепер в тіснійшім значіню називає ся твір штуки драматичної новійшої, в котрім герой пізнає свої хиби ще завчасу і, змірившн ся з своїм противником, слухає його рад, та уступає йому або годить ся з ним і тим способом спасає ся — отже розвязане драми є лагідне.

Із сих трох головних родів драми витворило ся з часом кілька инших ґатунків, між котрими опера і мельодрама зачисляють ся до значнійших.

§ 27. Розвій штуки драматичної.

Вже у старинних Греків дійшла була штука драматична до високого ступіня розвою, і менно трійця драматурґів, Айсхиль, Софокль і Еврипід, вдосконалили траґедію грецьку, а Аристофан двигнув відразу високо комедію (т. з. старо-атицьку). — У Римлян не цвила траґедія; вони вдоволяли ся перекладами траґедій грецьких, натомість комедію розвинули і поставили високо Плявт і Терентий. (Римляне любували ся дуже в цирках та боротьбах ґлядияторських і на ту ціль будували величезні цирки і амфітеатри, що то руїни по них ще й дотепер переховали ся по більших містах давної імперії римської). — З упадком світа старинного упала на довгі віки також штука драматична. Її місце заступили в віках середних таїнственні представленя релїґійні (мистерія); в

них зображувано обряди Різдвяних Свят, страсти Спасителя, а побіч того також пригоди з житя святих, виставлювані часто також через учеників тодішних закладів наукових. На основі тих мистерій заснували ся представленя драматичні змісту світського передовсім в Анґлії, де опісля Шекспір (1564—1616) поставив відразу штуку драматичну на висоті майже доси недорівнаній. — Вплив Шекспіра був справді величезний на розвій драми у инших народів европейських; але відроджене наук клясичних і познакомлене з творами драматичними давних Греків і Римлян не остало тожсамо без наслідків. На тих взорах старих писателїв грецьких (а по части і римських), котрих зачато називати клясичними, витворили, свою поезію драматичну французькі писателї Корнейль (Corneille, 1606 — 1684), Молієя (Moliere, 1622 — 1673), Расін (Racine, 1639 — 1699), а части і Вольтер (Voltaire, 1694 — 1778). — Довгий час була драма французька взором для писателїв сусїдних народів; аж доперва в 2. половинї XVIII. в. поети нїмецькі стали звільна зривати з дотеперішним впливом клясичнофранцузьким, а натомість навязували до Шекспіра, вводячи побіч того предмети з житя національного; через те дали они драмі новий напрям, похожий на тодішні змаганя романтичні. (Лесінґ, 1729 — 1781; Ґете, 1749 — 1832; Шіллер, 1759—1805).

В лїтературі польській першу драму світську написав зівсїм на взір клясичний (а навіть предмет взятий із старини: Відправа послів)

Іван Кохановський. Однак знатнійша література драматична почала розвиватись доперва від 2. половини в. XVIII., а найважнійші твори драматичні суть отсї: Фелїньского Барбара Радзївилївна — Корженського Монах, Андрій Баторий — Словацького: Мідрове, Мария Стуарт, Баллядина, Лїлля Венеда — Шуйського: Гальшка з Острога, Валляс, Смерть Володислава IV. і дуже богато инших.

Комедія польська починає розвивати ся від Богомолця і Заблоцького, але найславнійшими писателями комедії суть оба Фредри (отець і син); побіч тих визначують ся також комедії Блїзїньского і Балуцкого.

Драму в літературі нашій по таких пробах як „Набуходонозор" двигнув із дрімоти Іван Котляревський; по нім визначив ся Гр. Квітка, а в найновійших часах здобули собі велике значінє: Огоновського Гальшка з Острога і Федько Остроський, Корнила Устіяновича Ярополк і Олег, дальше Опанас Мирний, Старицький, Карпенко-Карий, Кропивницький і инші будьто переводами будьте творами оріґінальними.

РОЗДІЛ ТРЕТИЙ

РЕТОРИКА.

§. 28. Реторика в ширшім значіню є наука о всяких родах прози; означала она науку о правилах і о задачі вимови.

Хоч задача прози є промовляти головно до розуму читателя, так всеж може она впливати також і на чутє і на уяву, і отсе прикмета, що лучить обі сї галузи творчости духа людського.

Подібно як поезія ділить ся також проза на отсї три головні роди:

1. оповідаюча або історична,
2. дидактична або наукова,
3. краснорічива або ре.:орична.

§. 29. a) В прозї історичній оповідає ся або про одну якусь подію або про цілий ряд подій, що будьто в коротшім будьто в довшім часї, чи то в житю одного чоловіка чи цілого народа діяли ся або дітюь ся. Наколи твір історичний обнимає події всього світа, історія така називає ся всесвітна.

Є два роди істориків:

Одні оповідають або описують (проза описова те, що бачили на власні очи і в чім самі участвували, або що чули від других; они оповідають тілько так як було. Проза історична розпочала ся від лїтописей (annales). До прози історичної зачисляють ся описи краю (геоґрафія) і подорожей. — Знова инші історики, списуючи події і слїдячи за правдою, глядять за причинами тих подій і шукають звязи між ними (спосіб praґматичний. Такі досліди обнимають або тілько самі події або розбирають також звичаї, устави і все те, чим нарід жив і жие та що причинило ся до двигненя і розширеня його просьвіти; сюда за-

числяє ся ще й етноґрафія (т. з. фолькльористика, опис народних звичаїв, переказів і др.).

Наколи такий дослїд відносить ся тілько до одної події, тодї називає ся моноґрафія (писати про одну подію). Наколи же описує ся вдачу знатного чоловіка, тодї називає ся характеристика; а наколи врешті описує ся житє, тодї називає ся біоґрафія.

Від історика жадає ся безусловно правди і безсторонности.

Сей рід прози відповідає епопеї в поезії.

б) Задача прози наукової є поучати читателя о якійсь правдї. Після того, о якім предметї і в який спосіб автор до своєї цїли прямує розріжняють ся твори наукові і розвідки; сю послїдну можна уняти також в форму порівнаня.

Як обємисті і просторі суть змаганя духа людського до пізнаня правди у всїх напрямах житя, так також вельми-дуже ріжнородною є проза наукова. Звідси то й пішло, що сей рід прози містить в собі всїлякі а всїлякі працї лїтературні, почавши від дрібних оцїнок критичних і розправ, а скінчивши на важних творах наукових, що дїлять ся на книги і томи (liber, volumen, tomus).

Сей рід прози відповідає лїрицї в поезиї.

в) Твори реторичні або бесїди призначені властиво до устного проголошуваня на місци публичнім, на зборах. Розріжняє ся головно два роди бесїд: вимова світська і церковна. Вимова світська може бути: соймова (genus

deliberativum, судова g. iudiciale), і принагідна g. demonstrativum). Вимова принагідна може бути похвальна (orationes panegyricae), похоронна (laudationes або orationes funebres), вічева, повитальна, пращальна, шкільна і т. д.

Вимова церковна або релігійна (проповідь), витворила ся за введенем християнства і від тоді-то священники чи то по церквах чи на инших місцях голосять зібраним слово Боже, відводять їх від злого, а наводять на дорогу праву.

В вимові ходить головно о силу переконаня і о благородні вражіня.

Сей рід прози відповідае поезиї драматичній.

§. 30. Но як в поезії деякі твори годї зачислити виключно до одного роду або одної категорії і одного ґатунку, так само також декотрі твори прозові намагають будьто до одного будьто до другого роду і ґатунку, як декотрі із взорів вже наведених, а також листи і діяльоґи. Але всї добрі і красні твори духа людського разом взяті (чи то поетичні чи прозові), хоч они і як формою зверхною розходять ся, лучать ся тїсно в тій невеликій і взнеслій задачі, щоб чоловіка у всїх його змаганях і дїлах ублагороднити.

ДОДАТОК

КРАСА МОВИ І БУДОВА ВІРША.

I.

Поетичні фіґури можна назвати також прикрасами бесіди. Отже бесіда може бути проста, без прикрас, і з прикрасами.

В книжках наукових, де пише ся приміром про політику, про зьвірі, рослини, зьвізди, про землю, про людські порядки і т. п. бачимо мову просту, без прикрас.

Зате в книжках повістевих, в релїґійних, а передовсім в піснях і віршах мова, або инакше сказатиб — думка, буває прикрашена завсїгди менше, або більше поетичними фіґурави, під якими розуміємо незвичайні, штучні способи вислову. Таку мову називають також фіґуративною, або поетичною.

Також в звичайних розговорах, в живій мові буває богато поетичних висловів.

Люде витворили всїлякі поетичні фіґури на те, щоби тій річи, про яку говорить, надати більше поваги, більше краси, більшого значіня; щоби промовити не тілько до розуму, але і до серця, до чутя, до фантазії.

Возьмімо тепер кілька примірів з живої бесїди: ,

1. Чоловік як дуб; йде — земля погинає ся.
2. Моя корова дає пів килїшка молока.

3. Трафила коса на камінь.

4. Так напасла ся корова, як гора.

Неприкрашеною мовою ми так не сказали би. Преціньь ми знаємо, що чоловік зросом не дорівнює дубови, анї земля не погинає ся, хочби і під найбільшим чоловіком; знаємо, що для пів килїшка молока нїхто не стане корови доїти; що не трафила коса на камінь, але впертий на впертого; що і найповнїйша корова не рівня горі. Але нам приємнїйше, коли ми з великого зробимо дуже велике, з малого дуже мале, коли замість: впертий на впертого, скажемо: коса на камінь, або ще як инакше.

Людська думка любить прикраси так, як і сам зверхний чоловік. І він вдягає на себе гарну одежу, всіляко пракроєну, ще і квітку дебудь причепить, щоби було краще. Бо гарно вбраній людинї і самій і другій приємнїйше.

А вже незвичайно поетичною є бесїда українських народних пісень. Там прямо перли бачимо одна попри другій. Візмімо хочби таку пісню:

Ой горе, горе! нещасная доле!
Із'орала дївчинонька
Мислоньками поле.
Чорними очима тай заволочила,
Дрібненькими слїзоньками
Все поле зросила.

Щож се, як не дорогоцїнний шнур перел. Прочитаєш сї перли-слова і наче щось діткне ся любо-жалісно твоєї душі.

А звичайною мовою ми сказалиб те саме

ще яснійше і коротше так: дівчина дуже журила ся, думала, виглядала і богато сліз вилила плачучи. Але се вже не досягне так нашого серця, бо тут нема жадних прикрас. А нам хоче ся, щоби ми уявляли собі мисли, як они ніби плуги по поли блукають, а очи наче борони за ними ідуть, а сльози наче роса на землю падають -- себто хочемо їх з чимсь порівняти.

Наші українські пісні можуть послужити знаменитим підручником для зрозуміня краси мови, для познакомленя ся з найкращими висловами, з найдобірнійшими поетичними фіґурами.

Незвичайно підносить поетичність українських пісень сама поетичність нашої мови. В народних наших піснях на кождім місци знаходимо такі ніжні вислови, як: оченьки, ніженьки, рученьки, зіроньки, місяченько, густесенький, темнесенька нічка, доріженька і др. Їх знаходимо також дуже богато в Шевченкових поезіях.

Поетична бесіда взагалі не терпить слів простацьких, або занадто буденних, що будять немилі почуваня, або нагадують нам брудне, нудне, непросьвітне жите. Зате поетична бесіда вимагає, щоби ми бачили не саму річ, але знали і яка она, приміром: темненькая нічка (а не саме „нічка"), широкая доріженька, широкеє болонячко. Взагалі поетична бесіда вимагає слів, що означають гарні, приємні поняття.

Мова Шевченкових поезій таксамо дуже зближена до мови народних пісень і кождий

охочий зрозуміти красу мови, може в них так-само мати найкращий підручник.

Поетичні фіґури бувають рівнож в повістевій прозї, приміром:

1. Нїби сонце засіяло в його душі і він птахом полетів... (порівнане).

2. Ставало темно, темнїйше, дуже темно.

3. Дивить ся... місяць високо, сонце далеко, а блакить небесна аж за місяцем, аж за сонцем (в двох послїдних бачимо степеноване, щоби піднести нашу уяву якнайвисше).

Згадати також про Біблїю, що єї мова так-само незвичайно поетична, богата в найкращі поетичні форми і богато письменників на світї з мови біблїйної брали і беруть собі взори.

На кінци ще одно питане: чому люде не прикрашують бесїди, коли говорять про чисто наукові справи? — Що є витвором чистого розуму, чистого розсудку, того не прикрашує ся, а що є витвором розуму і чутя, серця, се прикрашує ся. Бо лише серце любить і творить красу.

II.

Не тілько той, хто пише вірші, але і той, хто їх читає, повинен бодай загально знати ті головнїйші правила, після яких вірші будують ся. Не треба одначе забувати, що такі правила відносять ся, розуміє сь, не до думки, не до самого змісту, але до укладу слів, до будови рядків в віршу.

1. **Строфа.** — Найперше мусимо памятати,

що вірші ділять ся, або звичайно дадуть ся поділити на т. з. строфи (дехто називає строфи „пунктами"). Строфа, се кілька рядків, що творять для себе неначе музичну цілість. Народні пісні, коляди і другі церковна пісні співаємо власне строфами (частками, пунктами).

Одна строфа може складати ся з 2-ох, 3-ох, 4-ох, 5-ох і більше рядків, як се можна видїти в кождім співанику, або збірці поезій.

Строфи бувають більше і менше виразні. Деколи строфа має ріжний, але правильний добір довших і коротших рядків, тогди строфа дуже виразьна; инші знов строфи дадуть ся означити лише однозвучностию рядків на кінци (римом); а бувають і такі місця в поезії, де якихсь правильних строф тяжко означити.

2. Рим. — Однозвучність рядків на кінци в віршу називає ся „рим". Писати з римом значить: писати так, щоби до складу виходило:

Треба однакож памятати, що в старину вірші не були римовані (до складу), та і нинї такі вірші часом пишуть (они звуть ся: білі вірші) пр.:

О, могучая богине!
Не о золото блискуче,
Лиш о розум, тебе, чистий,
Всемогучая, благаю.

Що до риму (однозвучности, складу), то в дворядкових строфах римує ся перший рядок з другим:

Де ти, де ти? — озовися!
Прийди, серце, пригорни ся!

В чотиро-рядкових строфах **римують ся**: а) 1-ий рядок з 3-им, 2-ий з 4-им; б) 2-ий з 4-им, а 1 і 3 не римують ся; в) 1-ий з 4-им, а 2-ий з 3-им. Ось взірці:

а) Оттак, Николаю, вкраїнські вірлята
І веселять душу її серце загрівають,
Оттак, Николаю, руські соколята
То в голос, то з тиха матери співають.

б) Ой одна я, одна,
Як билинонька в полї,
Та не дав менї Бог
Анї щастя, нї долї.

в) Не спало ся, а ніч як море,
— Хоч діялось не в осени,
Так у неволї — до стїни
Не заговориш нї про горе...

В пяти рядкових строфах Шевченкового „Вечера" бачимо, як римують ся з собою: 1-ий рядок з 4-им, а 2-ий, 3-ий і 5-ий разом:

Семя вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Деколи однакож в віршу поет не держить ся строго якогось правила і дає нам строфи з мішаним римованєм, або бувають ще инші правила римованя (прим. в „Лисї Микитї", Франка; „Енеїдї", Котляревського) і з ними можна познакомити ся приглянувши ся ріжним

віршам в якім збірнику поезій, або декляматорі.

Одно треба тут запамятати: в римованій поезії закінченя однозвучних рядків повинні собі якнайбільше відповідати. Не можна римувати з собою таких слів: дорога— палата; пити — бути: знати — жити.

---

3. **Метр.** — Метром називаємо довжину рядків в віршу. Буває, що або всї рядки в віршу будуть однаково довгі, або довжина їх міняє ся, після якогось правила.

Під довжиною розумієм число складів в рядку. І так в кождім віршу писанім коломийковим ладом (чотиро-рядкові строфи) кождий 1-ий і 3-ий рядок в строфі мають по 8 складів, а 2-ий і 4-ий по шість. В „Лисї Микитї" (6-рядкові строфи) рядки: 1, 2, 4 і 5-ий мають по 8 складів, а 3 і 6-ий по 7 складів. В колядї „Бог предвічний (4-рядкова строфа) 1-ий рядок має 8 складів, 2 і 3-ий по 6, а 4-ий 7 складів. А бувають ще инші.

Важне тут одно: в віршу треба держати ся якоїсь одної міри довжини, якогось одного ладу, а не так, що оден рядок буде як треба, а другий о два чи три склади довший, бо матеріял не влїзав ся.

Однакож не цїла поезія мусить мати однаковий метр (міру довжини). Буває, що якась часть вірша писана довшими рядками, друга часть коротшими, відповідно до змісту.

Однакож бувають поезії, де метр дуже ріжнородний і нерівний, а такими є пр. кобзар-

ські думи, або віршовані байки Глїбова. Там більше уважає ся на поглублене вражіня, або дотепність вислову і тому тут поет має більшу свободу, що до метра (довжини рядків).

4. Ритм. — Дуже важним правилом в будові вірша є „ритм" — себто такий добір і розміщене слів в рядках, щоби акцентовані склади слів стояли до себе в якімсь порядку.

Акцент — се притиск, який робимо при слові на якийсь склад слова. В слові „хата" робимо притиск на „ха"; в слові „голова" кладемо притиск на „ва"; слово „мука" може мати притиск на „му" і тогди означає терпіне (мука менї з тобою), а коли положимо притиск на „ка", то буде: мука на хлїб.

Кожде слово має тілько оден акцент (притиск), однакож в довших словах може бути другий слабший, побічний акцент. І так головний акцент в словах: голова, весняний, мотовило, є на складах: ва, ний, ви; побічний же акцент може бути на складах: го, ве, мо, коли його нам потрібно. Де мавби бути побічний акцент, чути в виговорі.

В віршу ходить о те, щоби акцентовані склади після певного правила по собі наступали, а тоді вірш легко читає ся, чи говорить ся.

Акцентовані склади можуть наступати по собі в ріжнім порядку, отже після того є кілька родів ритму. Щоби се лїпше зрозуміти, означімо акцентований склад знаком „I", а неакцентований знаком „0" і приглянь мо ся тепер понизшому віршови:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До долу верби гне високі,
Горами хвилї підійма.

Перший і третий рядок сього вірша мають по 9 складів, а другий і четвертий по 8. — Приглянувши ся близше бачимо, що кождий рядок зачинає ся неакцентованим складом („Горами" в 4-ім рядку треба акцентувати на „ра" — горами), другий склад акцентований, третий ні, четверитий акцентований і т. д. Означивши акцентовані і неакцентовані склади сього вірша висше принятими знаками, будемо мати такий порядок:

0 I 0 I 0 I 0 I 0 — в 1-ім і 3-ім рядку.
0 I 0 I 0 I 0 I — в 2-ім і 4-ім.

Візьмемо другий взорець:

Сьвіте ясний, сьвіте тихий,
Сьвіте вольний, несповитий...

Тут рядки зачинають ся акцентованим складом, а порядок акценту (ритм) дасть ся означити в обох рядках так:

I 0 I 0 I 0 I 0

Третий взорець:

Скажи менї правду мій добрий козаче,
Що діяти серцю, як серце болить...

Ритм сих двох рядків дасть ся так означити:

0 I 0 0 I 0 0 I 0 0 I 0
0 I 0 0 I 0 0 I 0 0 I

Четвертий взорець:

Вже весна на дворі,
Ллєть ся чар по землї...

Сей взорець має такий порядок акценту:
0 0 I 0 0 I — в обох рядках.

Придивім ся тепер наведеним чотиром взірцям, а побачимо, що они дадуть ся так поділити ще на части:

1) 0 I - 0 I - 0 I - 0 I - 0, 2) I 0 - I 0 - I 0 - I 0,
3) 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0, 4) 0 0 I - 0 0 I.

Деклямуючи, чи читаючи наведені вірші чуємо, що в перших двох примірах кождi два склади творять для себе звукову цілість; в других двох кожді три склади творять таку цілість, а кожда така цілість має свій акцент.

Такі частки з двох, або трох складів зовуть ся „стопи". Стопи маємо двоскладові і трискладові. Се тесаме, що в музиці такт з двох ударів і з трох ударів.

Після того є пять головних родів ритму з такими назвами:

Двоскладові стопи —
1, Трохей I 0 - I 0 - I 0 і т. д.
2. Ямб 0 I - 0 I - 0 I і т. д.

Трискладові стопи —
3. Амфібрах 0 I 0 - 0 I 0 - 0 I 0 і т. д.
4. Анапест 0 0 I - 0 0 I - 0 0 I і т. д.
5. Дактиль I 0 0 - I 0 0 - I 0 0 і т. д.

Колиб замість повисших знаків ми поставили для означеня акцентованого складу „ра", а для неакцентованого „тра" і переходили повисше означені роди ритму, вимовляючи „ра" („I") з більшим притиском, тоді найкраще відчуємо ріжницю між одним родом ритму, а другим (ра-тра, ра-тра ... в трохею).

В українській поезії уживає ся: ямб, тро-

хей і амфібрах. Другі два уживають ся рідше. Крім того деколи буває ритм мішаний, коли двох родів ритму побіч себе, або на переміну уживає ся. Так пр. коломийковим способом писаний вірш (Шевченкова „Тополя") в 1 і 3-ім рядку кождої строфи найчастїйше має (і так повинно би завсїгди бути) трохей, а в 2 і 4-ім буває звичайно трохей, або амфібрах, на переміну, хоч амфібрах виходить тут краще. Амфібрах сам собою є найповажнїйший.

Се булиб загальні правила, що відносять ся до штуки писаня віршовою мовою, або віршом.

Але може дехто запитати: Невжеж поет кожде слово примірює до другого, числить акцентовані склади, міряє довжину рядків?... Зовсїм нї. Хто читає вірш, той і без численя і без примірюваня чує, коли оден рядок довший, нїж потрібно, або коли вірш задля браку ритму не читає ся гладко. Тесаме чує поет, коли йому в голові складають ся слова, які він має писати.

До речі згадати, що щоби рядки не виходили за довгі, або за короткі, можна одні слова заміняти другими; а коли не складає ся ритм, тогди слова переставляє ся, як пр. в наведенім попередно віршу: „О, могучая богине", де в 3 і 4-ім рядку слова переставлено. Без переставленя було би так: „Лиш о розум чистий, тебе всемогучая, благаю". Се не зашкодить знати нашим молодим поетам.

В. К. Т.